

BIBELTOLKNINGENS MEKANISMER BORTOM METOD OCH PERSPEKTIV Om Anton Fridrichsen och judarna

ANDERS RUNESSON
Lund

Anton Fridrichsen och hans författarskap har den senaste tiden varit föremål för olika undersökningar. Åke Roxbergs artikel i detta nummer av *Nordisk judaistik*¹ kommer ut strax efter det att Birger Gerhardsson har publicerat en presentation av hur Fridrichsens *Fyrahanda sädesåker* kom till.²

Roxberg och Gerhardsson behandlar olika ämnen men det är också tydligt att de två författarna har mycket olika perspektiv. Förtjänsten i Roxbergs undersökning ligger framför allt i tydliggörandet av den form av antijudisk polemik, som finns som en underström i *Fyrahanda sädesåker*.³ När Gerhardsson skall beskriva receptionen av *Fyrahanda sädesåker* står Boris Beltzikoffs kritik av Fridrichsen i centrum.⁴ Den kritik Gerhardsson riktar mot Beltzikoffs framställning, hur berättigad den än må vara, bidrar till att själva *saken*, Fridrichsens antijudiska framställningar, kommer i skymundan. Precis som Gerhardsson själv skriver sysslar Beltzikoff med viktiga frågor.⁵ När Roxberg uppmanar till ett frimodigt studium av Fridrichsen som intet förtiger eller förringar borde han därför hörsammas av alla som äger intresse för Fridrichsens författarskap, inte minst dem som vill glädjas åt det goda denne uppsala-professor – trots det antijudiska smolket – åstadkommit.⁶

En rad frågor inställer sig när man läst Roxbergs artikel (och Fridrichsens *Fyrahanda sädesåker*). Det är inte min avsikt att här utreda dessa utan bara ställa dem i fokus som viktiga forskningsuppgifter. Frågorna äger giltighet inte endast när det gäller Fridrichsen, utan har ett vidare fält i blickfånget; Fridrichsen var ingalunda ensam om att skriva om judendom på det sätt han gjorde och det är viktigt att fråga efter de mekanismer som ligger bakom

denna typ av framställningar. Detta kan ge oss en bättre förståelse av Fridrichsen, men också av hur kyrkans och exegetikens relation till det judiska folket sett ut och ser ut.

Den fråga jag vill lyfta fram här är: *varför* beskrev Fridrichsen konsekvent judar och judendom i så mörka färger i *Fyrahanda sädesåker*?⁷ För att kunna svara på den frågan är det av betydelse att förstå Fridrichsens syn på vetenskapligt arbete. Fridrichsen tillhörde dem som tog tag i sin tids frågor om vad den vetenskapliga uppgiften är för något och hur bibelvetenskap skall bedrivas. Sin metod, eller sitt program, som han kallade "realistisk bibelutläggning," utvecklade han i en artikel i *Svensk exegetisk årsbok* 1936.⁸ Vissa av de insikter som presenteras här uppfattas idag som självklara, men var på sin tid en del av en aktuell debatt.⁹

För Fridrichsen var det mycket viktigt att det fanns en koppling mellan exegetik och kyrka. Denna relation fick dock aldrig bli en tvångströja för exegetiken: "Den exegetiska forskningen kan och får aldrig bli direkt uppbygglig, dess enda syfte är den historiska sanningen, ingen annan hänsyn får gälla."¹⁰ Forskaren måste "radikalt försaka alla egna dogmer, älsklingsstankar och ideal."¹¹ Till det vetenskapliga idealet hör emellertid också att tolka "själva religionen, *tron*," som Fridrichsen uttrycker det. Man måste "komma i kontakt med" bibelordet och upprätta en "omedelbar samkänsla" med det. Om detta inte sker föreligger "en verklig vetenskaplig brist som måste få särskilt vådliga följder för den praktiske homileten."¹² Det är möjligt, menar Fridrichsen, att övervinna avståndet i tid och rum och nå fram till en förståelse av det förflutna inifrån.¹³

Detta sagt kommer Fridrichsen in på de landvinningar som gjorts inom religionshistorien och som han menar måste få konsekvenser också för bibelforskningen. Den religion som studeras måste tagas på allvar om forskaren verkligen skall få reda på något om den; *man får inte teckna en karikatyr av forskningsobjektet*.¹⁴ Fridrichsen: "Den äldre, ytliga, rationalistiska religionshistorien framträder i ljuset av modern religionstolkning som upphov till fruktansvärda vrågbilder. *En lidelsefull vilja och en obegränsad redobogenhet att lyssna till hjärteslaget i varje religion är den moderna religionshistoriens vetenskapliga patos*." (min kursivering)¹⁵

Detta är i sanning ett gott ideal. Men var och en som läser Fridrichsens beskrivningar av judar och judendom förstår snart att det han framställer är just en grov karikatyr och en vrågbild som knappast härstammar från ett lyssnande till 'hjärteslagen' i den judiska religionen. Två förklaringar till detta kan framkastas: Antingen menar sig Fridrichsen ha fullföljt sitt program och nått en förståelse av judendomen, som han sedan beskriver på ett enligt honom historiskt korrekt sätt, eller är Fridrichsen omedveten om att han gör

våld på sin egen syn på exegetiskt arbete och applicerar utan närmare reflektion sina vetenskapliga principer endast på sitt studium av kristendom.

Det tycks mig som om det senare alternativet är det troligare. Mycket talar för att Fridrichsen *i praktiken* inskränker sitt program till att främst gälla kristendomen och att han är omedveten om vad som händer med judendomen i den beskrivning han ger av den. Något annat än ett medvetet metodiskt program driver alltså Fridrichsen att beskriva judendomen som en förkastlig religion. Följdfrågan blir därför vad detta 'något' är. Sådana frågor är per definition mycket svåra att besvara och jag vill understryka att jag endast föreslår en möjlig tolkning, inte ett säkert svar.

Inte sällan framhålls det när man talar om negativa sidor av tidigare forskares arbete att man måste förstå dessa forskare i deras egen kontext. Så är det naturligtvis. Det hindrar dock inte att frågan om utomvetenskapliga drivkrafter som påverkar forskares resultat måste ställas. Det räcker inte med att säga att 'alla' skrev så på den tiden. Det är ett faktum att judendom och judar framställdes negativt i flertalet böcker vid denna tid, men det saknades inte alternativa tolkningar; det rådande negativa paradigmet var utmanat vid den tid då Fridrichsen skrev.¹⁶ Var Fridrichsen omedveten om dessa eller ansåg han dem vara perifera framställningar som inte behövde tas på allvar? Var han omedveten visar det på ett lågt intresse för studiet av judendom, var han medveten ökar hans ansvar för det han skrivit.

Hur det än förhåller sig med den frågan valde Fridrichsen att framställa judendom som en fördärvlig religion, i motsats till..., ja i motsats till vad? Vid första anblicken är det klart att det är i motsats till Jesus och den tidiga kristendomen. Men det finns en annan och mer trolig förklaring till varför Fridrichsen så konsekvent karikerade judisk religion i *Fyrahanda sädesåker*.

Fridrichsen tycks ha ogillat vissa typer av elitism, närmare bestämt den etisk-estetiska intellektuella elitismen.¹⁷ Kristendomen har "allt ifrån början varit en *folkets* religion och måste så förbliva, ifall den skall vara trogen sin historia och bibehålla eller återerövra sin världsbetydelse." (kursiveringen ursprunglig).¹⁸ Jämför man denna utsaga med hur han framställer t.ex. fariseismen är det svårt att inte se kopplingen: judendomen representerar för honom elitismen, den som lägger bördor på och ser ner på folket etc.

Det är därför inte otroligt att den utomvetenskapliga drivkraften i Fridrichsens framställning av judendomen var just en vilja att skydda kristendomen i hans egen tid från intellektualistisk elitism, den som den liberala teologin enligt honom odlade.¹⁹ Den nära koppling Fridrichsen gör mellan exegetiken och kyrkan, samt den genre som textsamlingen *Fyrahanda sädesåker* är skriven i stöder ytterligare detta antagande. Judendomen fungerar – som så ofta när kristna författare skriver och kyrkans präster predikar – som

en symbol för det man inte tycker om, det man uppfattar som främmande för den egna tolkningen av kristendom.

Om detta är korrekt innebär det att Fridrichsen är både omedveten och medveten om hur han skriver om judendomen. Vi vet att Fridrichsen inte var antisemit, och det var och är inte heller många forskare, präster och predikanter som skriver och predikar enligt samma paradigm som Fridrichsen. Han var tvärtom uttalad anti-nazist.²⁰ Men en antisemit skulle ha kunnat säga exakt samma saker som Fridrichsen (och har gjort det och gör det fortfarande). På denna nivå, nämligen hur det skrivna och predikade påverkar människors tänkande och hur det kan användas av antisemitiska krafter, är det troligt att Fridrichsen inte reflekterade medvetet om sin roll som exeget och kyrkans lärare.

Men det tycks som om judendomen som negativ symbol är medvetet applicerad i texterna; den går som en röd tråd genom *Fyrahanda sädesåker* och formar den mörka bakgrund som Fridrichsen behöver för den positiva framställningen av Jesus och kristendomen. Han reproducerade alltså inte omedvetet kyrkans gamla stereotyper, utan använde dem okritiskt för sina egna syften. I detta är han verkligen inte ensam, vare sig i forskningshistorien eller i kyrkans historia. Däremot är det inte troligt att Fridrichsen så att säga 'förfalskade' en bild av judendomen som han visste i verkligheten såg annorlunda och mer positiv ut; han trodde nog att han framställde en korrekt bild av judisk tro vid den tid som Nya testamentet beskriver. Medvetenheten ligger alltså på den nivån att Fridrichsen gjorde ett system av sin framställning som passade den övergripande bilden han formade av Jesus och hans samtid.

Det förefaller märkligt att en forskare som levde och var verksam före, under och efter Andra världskriget kunde undgå att reflektera över teologins betydelse för livet som det levs i 'verkligheten.' I många andra frågor är det ju klart att Fridrichsen förväntade sig att teologin skulle omsättas i de troendes liv. Nu över 50 år senare kan man se hur kyrkorna blivit medvetna om sitt ansvar för de förföljelser det judiska folket utsatts för och hur detta påverkar den teologiska reflexionen. 'Verkligheten' har blivit ett kriterium för hur en teologis sanning skall bedömas i en kyrklig kontext (jfr. metaforen i Mt. 7:16–17: "På deras frukt skall ni känna igen dem. Plockar man kanske druvor på törnen eller fikon på tistlar? Så bär varje gott träd bra frukt, men ett uselt träd bär dålig frukt").²¹

Kanske är det till och med så att man hos Fridrichsen kan skönja ett motstånd mot detta sätt att förstå teologin och dess relation till samtiden. I hans försvar för Luthers grova antijudiska utfall framkommer att Fridrichsen vill skilja dessa två sfärer åt och att kyrkan måste bearbeta 'judefrågan' teologiskt, isolerat från den samtida situationen.²²

I sammanhanget måste man nog ställa frågan om Fridrichsens engagemang för kyrkan, som kyrkans lärare, inte styrt honom i hans författarskap. Det är tveksamt om en person som inte varit det minsta intresserad av samtida kristendom och kyrka skulle skrivit på det sätt Fridrichsen gör. Frågan är förstås hypotetisk, men den rör ändå vid ett för forskningen mycket viktigt ämne, nämligen vilka faktorer som påverkar vetenskapliga resultat. Det är inte säkert att den som har ett 'religiöst sensorium' i alla lägen är bäst skickad att forska i religionsvetenskap. Eftersom alla människor är färgade av sina erfarenheter och sin förförståelse vore det bäst för den nytestamentliga forskningen om en balans kunde uppnås mellan forskare med olika konfessionell bakgrund, inklusive icke-religiös konfession. Det skulle skapa goda förutsättningar för det inter-subjektiva samtal som strävar efter objektivitet²³ och som utmärker det vi kommit att kalla vetenskap.

En bra utgångspunkt för detta arbete är Fridrichsens egna ord i den programförklaring han presenterade 1936: "Den exegetiska forskningen[s]... enda syfte är den historiska sanningen, ingen annan hänsyn får gälla. Men för att nå denna sanning måste också bibelvetenskapen icke bara anspänna alla sina krafter, utan även radikalt försaka alla egna dogmer, älsklingstankar och ideal och osjälviskt, intensivt hängiva sig åt sitt stoff. ... En lidelsefull vilja och obegränsad redobogenhet att lyssna till hjärteslaget i varje religion är den moderna religionshistoriens vetenskapliga patos. Det måste få sina konsekvenser även för bibelforskningen."²⁴

Dessa uppriktighetens och medvetenhetens principer måste också gälla, kan vi lägga till, studier i forskningshistorien. De tolkningsförslag jag skisserat här är, som tidigare nämnt, i första hand att se som en uppmaning till vidare studium av denna sida hos Fridrichsen (och andra exegeter). Det säger sig självt att ett sådant arbete måste ha ett bredare underlag som omfattar samtliga texter Fridrichsen lämnat efter sig, inte endast *Fyrahandas sädesåker*.

Exegetiken har utvecklats mycket sedan Fridrichsens dagar, och det har kyrkan och hennes teologi också, liksom synen på relationen mellan exegetik – kyrka – samtid. Denna utveckling har ingalunda avstannat; det föreligger en ständig rörelse som på olika sätt utmanar det gamla. Det är därför angeläget att studier i äldre forsknings förutsättningar, metoder, perspektiv och resultat författas; det är en förutsättning för förståelsen inte bara av historien utan också av samtiden. Men framför allt är det en nödvändig del av arbetet med att forma framtiden.

NOTER

1. Roxberg, "Ett prydligt monument på en grav: Anton Fridrichsen, *Fyrahanda sädesåker* och den judisk-kristna dialogen," s. 79–113
2. Gerhardsson, "Hur Fridrichsens *Fyrahanda sädesåker* kom till," *Svensk exegetisk årsbok* 64 (1999), s. 141–148. För andra presentationer av Fridrichsen och hans livsverk, se Roxbergs litteraturlista samt den kommenterade bibliografin i Olsson, B., "Förändringar inom svensk bibelforskning under 1900-talet," *Modern svensk teologi*, Stockholm, 1999, s. 69–135; s. 133–134.
3. Se bl.a. den översikt som Roxberg tar fram med hjälp av Cooks 10 punkter, s. 99. Denna förtjänst i Roxbergs artikel kvarstår även om man kan diskutera det metodiska tillvägagångssättet i jämförelsen mellan till sin genre så olika texter som *Fyrahanda sädesåker* och senare dokument vilka uppkommit i en dialogkontext (t.ex. *Guds vägar: Judendom och kristendom*, Svenska kyrkans utredningar 1999:1).
4. Gerhardsson, "Hur Fridrichsens *Fyrahanda sädesåker* kom till," s. 146–148.
5. Gerhardsson, "Hur Fridrichsens *Fyrahanda sädesåker* kom till," s. 148.
6. Roxberg, "Ett prydligt monument på en grav," s. 107.
7. Jfr Olsson, "Förändringar i svensk bibelforskning," s. 108–119, särskilt s. 112–113.
8. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," *Svensk Exegetisk årsbok* 1 (1936), s. 20–30. Den finns omtryckt i *Fyrahanda sädesåker*; sidhänvisningarna följer den senare tryckningen.
9. Ett exempel är Fridrichsens insisterande på att "en sammanhängande frälsningshistoria" är omöjlig att läsa ut ur bibeln (s. 14). Det är tydligt att det som driver Fridrichsen här är en kamp mot vad han kallar "den rena biblicismen," verbalinspirationstanken och fundamentalismen (s. 14–15). Han avvisar också den "liberala exegesen," då man enligt honom inte kan predika på grundval av denna (s. 15).
 10. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 17.
 11. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 17.
 12. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 17.
 13. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 18.
 14. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 18.
 15. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 19.
16. Se t.ex. Moore, G.F., "Christian Writers on Judaism," *Harvard Theological Review* 14 (1921), s. 197–254; *idem*, *Judaism in the First Centuries of the Christian Era: The Age of the Tannaim*, vol. 1–3, Cambridge, Mass., 1927–1930; Montefiore, C.J.G., *A Rabbinic Anthology*, London, 1938; Sjöberg, E., *Gott und die Sünder im palästinischen Judentum: nach dem Zeugnis der Tannaiten und der apokryphisch-pseudepigraphischen Literatur*, Stuttgart, 1938; Ljungman, H., *Guds barmhärtighet och dom: fariséernas lära om de två måtten*, Lund, 1950.
 17. Fridrichsen kommer in på detta också i sin artikel "Realistisk bibelutläggning," s. 19–20.
 18. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 19.
 19. Jfr Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 19.
 20. Se Roxberg, "Ett prydligt monument på en grav," s. 105
 21. Detta är ett av tolkningskriterierna i *Guds vägar: Judendom och kristendom*. Se också min kommentar i samma utgåva: Runesson, A., "Förbundens teologi och teologiernas förbund," s. 34–37; s. 35–36.
 22. Jfr Roxberg, "Ett prydligt monument på en grav," s. 104.
 23. Någon verklig objektivitet i absolut mening kan aldrig uppnås, men historisk forskning kan trots allt göra framsteg i beskrivningen av det förflutna, inte minst genom applicering av nya metoder och perspektiv. Sedan är det en helt annan sak att vissa ämnen

är mer komplexa och komplicerade än andra, på grund av faktorer som bl.a. avstånd i tid och rum, källornas art etc.

24. Fridrichsen, "Realistisk bibelutläggning," s. 17, 19.

SUMMARY

Focusing the New Testament scholar Anton Fridrichsen and his presentation of Jews and Judaism in his book *Fyrahandas sädesåker*, the present article deals with the problem of factors beyond the conscious application of methods and perspectives that influence the interpretation of the Bible. It is argued that Fridrichsen, who had worked with questions pertaining to methods used in Biblical scholarship and the relation between the academic world and the church (insisting on the purely historical task of the scholar) did not apply his methodological program "realistisk bibelutläggning" when describing Judaism. Thus, Fridrichsens negative views on Jews and Judaism was not the result of a conscious methodological approach. The negative portrayal of Judaism is nevertheless consciously and consequently applied as a negative background to Jesus and Christianity. A possible reason for this, it is argued, could have been that Fridrichsen interpreted Judaism, especially Pharisaism, as intellectual elitism and wanted to preserve his church from such influence (which he identified in different movements of his own days). Finally, it is stated that the present article is not to be seen as in any way a final answer to the interpretation of Fridrichsen's works but more as a call for a more comprehensive analysis of his writings regarding these questions; indeed the results of such an analysis may have consequences for how we are to understand historical and theological research in the past, present, and future on a more general level.